

Sektion I. Teorien om kapitalisme

Kapitel 29. Teoriens etaper

Teorikritikken har sat nogle store spørgsmålstejn ved kapitalismens rationalitet.

Dens normative rationalitet - legitimitet - problematiseres af kritikken af tidspræferencen. Uden tidspræference kan kapitalejerens afkast ikke forklares som kompensation for et smertefuldt afkald; uden tidspræference fremstår renten/profiten som resultat af et ulige bytte.

Dens produktionstekniske rationalitet bliver tvivlsom, når kapitalens afkast ikke kan relateres til produktiviteten. Frie kapitalbevægelser, bl.a. mellem lande, er fornuftig, hvis kapitalen søger derhen, hvor der er størst knaphed på realkapital, således at dens marginalproduktivitet er størst; dermed udnyttes kapitalen mest effektivt og det er de lande, der har mest brug for kapitalen, der får den. Alle er enige om at kapitalen søger derhen, hvor profitraten er størst, så hvis der ikke er sammenhæng mellem profitrater og kapitalproduktivitet sættes der spørgsmålstejn ved kapitalismens allokeringseffektivitet (og ved argumentet for kapitalliberalisering).

Jeg søger i Sektion I at udvikle en alternativ, 'positiv' teori om kapitalen og kapitalismens grundstruktur. Denne fremstilling er generel, uden mange empiriske henvisninger. Dernæst behandler Sektion J kapitalens konkrete former; vi befinder os her på et langt mere virkelighedsnært niveau, så metoden skifter, fra abstrakt logik til mere empirisk funderede analyser.

Nærværende kapitel giver en kort oversigt over de to sektioner. De forskellige etaper eller niveauer i teorien ridses op, idet jeg fokuserer på den fremstillingslogiske (metodologiske) sammenhæng.

29.1. Overgangen til kapital: Fra polarisering til virksomhedskapital

Kapitalen og kapitalismen skal **begrundes**, ellers fremstår de kapitalistiske sammenhænge som blotte postulater. Denne begrundelse sker gennem en **udledning**, nemlig fra de elementer i Bog 2, som leder ud over simpel vareproduktion og frem mod kapitalen. Da de centrale bestemmelser allerede er udviklet, især i Kapitlerne 13.6, 15.7 og 16.4, kan dette

gøres kort.

Simpel vareproduktion løser koordinationsproblemet gennem konkurrencen. Dette er den hårde *ex post* koordinering, hvor de socialt ugyldige behov og de socialt ugyldige produkter udskilles. Kriteriet for gyldighed er pengene: de udskilte behov er de, der ikke kan bakkes op af penge, og de udskilte produkter er de, der ikke kan tiltrække penge.

Dermed går den gamle produktionsmåde under. Konkurrencen mellem den simple vareproduktions uafhængige producenter resulterer i vindere og tabere. Vinderne formår at sælge deres produkter; de står med sejrens palmer, pengene, i hænderne og kan fortsætte som selvstændige producenter. Taberne deler sig i to kategorier, dels dem, hvis produktionsfaktorer er uden værdi og som derfor udstødes at markedsøkonomien og dermed af vor analyse, dels dem, hvis faktorer ganske vist ikke lader sig sammenføje til et sælgeligt produkt, men hvor faktorydelserne kan sælges direkte; taberne har qua tabere ingen penge, kun produktionsfaktorer.

Den centrale nye agent er virksomhedsejeren. Han har pengene og derfor magten. Penge som overskud er samtidig den simple vareproduktions slutresultat og den nye produktionsmådes begyndelsespunkt, jvf. Marx, 1867: 161. Det er indlysende, at virksomhedsejeren kun giver disse penge ud igen ved at investere i faktorydelser, såfremt han forventer at få flere penge tilbage i lommen; ellers ville processen være uden mening. Pengene gives ud med henblik på at afkaste ny profit, og som sådan er de kapital: **Virksomhedskapital**.

Disse sammenhænge analyseres nærmere i Kapitel 30.

29.2. Den kapitalistiske produktionsmåde: Konkurrencekapitalismen og dens ophævelse

Ovenfor har vi anskuet sagen fra den enkelte pengebesidders synsvinkel; denne agent stræber umiddelbart efter flere penge, men der er intet til hinder for at disse flere penge anvendes til forbrug i fremtiden (når de er returneret efter investeringsperioden). Rettere: Fra den enkeltes perspektiv giver det stadig ikke mening at have penge som mål i sig selv. Brugsværdi eller nytte må stadig antages at være det ultimative mål.

I Kapitel 31 betragter vi det økonomiske system i sin helhed. Vi tager højde for konkurrencen mellem virksomhedskapitalerne, og det er på dette nivo, at den epokegørende revolution finder sted: At penge bestemmes som mål i sig selv. Ved hjælp af en tankegang lånt fra Hobbes'

magtteori vil vi se, at konkurrencen tvinger de enkelte kapitalister til - måske mod deres vilje - stedse at stræbe efter flere penge. Dermed er omslaget fra den simple vareproduktion til kapitalismen med dens profitmaximering fuldbyrdet.

Men ligesom konkurrencen indenfor simpel vareproduktion leder til denne produktionsmådes ophævelse i kapitalismen, således slår konkurrencekapitalisme med nødvendighed om i sin egen modsætning. Den store kapital udkonkurrerer den lille, og i den rene model bliver den til slut ene tilbage på slagmarken; konkurrencen dør grundet mangel på konkurrenter. Med ophævelsen af konkurrencen ophæves markedet med dets indbyggede sociale usikkerhed; kapitalismen udfaser markedsøkonomien.

Dette er den **almene teori om den kapitalistiske produktionsmåde**. Uden polariseringen mellem selvstændige og uselvstændige, uden profitmaximering som systemets grundlov og uden tendensen til monopolisering er der ikke kapitalisme; bestemmelserne er existensbetingelser.

Det samme gælder ikke de kapitalformer, som diskuteres i Sektion J. Vi kan borttænke disse former uden samtidig at borttænke kapitalismen, dvs. de er ikke nødvendige for dennes existens, men det er åbenbart at de spiller en stor rolle i den aktuelle kapitalisme.

29.3. Aktiekapital og informationskapital

Med aktiekapitalen antager privatejendommen en ny form; den analyseres i Kapitel 32.

Privatejeren står nu kun i begrænset omfang til ansvar for konsekvenserne af sine økonomiske handlinger ('begrænset ansvar'), uden at dette er forbundet med en begrænsning af den eventuelle gevinst; tabet er begrænset, profitten ikke, hvilket naturligt nok kan lokke store mængde af kapital frem. Denne politisk-juridisk fornyelse udledes ikke - som en nødvendighed - på det økonomiske nivo. En logisk nødvendig overgang til aktiekapital ville kræve, at vi begrundede en logik - måske i stil med den historiske materialisme - for udviklingen af institutionerne, og noget sådant prætenderer jeg ikke.

Kapitlet diskuterer desuden den kapital, der er investeret indenfor informationsområdet (informationskapital).

29.4. Den moderne kapitalismes sejr over markedet

Også i Kapitel 33 er selskaberne, dermed den produktive kapital, i focus. Jeg tilstræber en kvalitativ og kvantitativ analyse af de økonomiske magtforhold i den moderne kapitalisme.

Det søges her vist at nyliberalismen ved at frisætte kapitalen har undergravet markedsökonomien. Magten er flyttet fra markedet og den Usynlige Hånd til samarbejdende selskaber, der med en Synlig Hånd har formået at forme markedet efter sine interesser. Det er ikke længere markedskonkurrencen, der definerer vilkårene for virksomhederne og deres kapital, men selskaberne der udøver magt over markedet og dets priser (markedsmagt). Der eksisterer stadig markedsökonomi, men den er blevet subsumeret under en kapitalistisk planøkonomi.

29.5. Renten og styrkelsen af finanskapitalen

Lånekapitalen (rentekapital) er umiddelbart et rent udvekslingsfænomen og dens existens er derfor ikke betinget af en bestemt produktionsmåde; denne kapitalform kræver blot, at der foreligger penge, og at den private ejendomsret udvides til at omfatte krav på fremtidige betalinger. Historisk er udlån da også den første kapitalform.

Men hvorfor har vi normalt positiv rente? Jeg søger her at give en genuin social forklaring idet jeg begrundes renten i a) at markedet behæfter tilbagebetalingen med en principiel usikkerhed og b) at udlåneren gennemsnitligt er rig, mens låneren er fattig, og at dette asymmetriske økonomiske magtforhold muliggør en positiv rente. Disse sammenhænge analyseres i Kapitel 34.

I det skrevne ligger at lånekapitalen udspringer af penge, ikke af kapitalisme, og derfor ikke kan udledes af denne; lånekapital forudsætter ikke kapitalisme. Det gælder heller ikke at kapitalisme forudsætter lånekapital, altså ville bryde sammen uden. Førstnævnte kan tænkes teoretiske uden sidstnævnte, og historisk spillede lånekapitalen en ret beskeden rolle i det 19. århundredes kapitalisme; det er ikke således at den nødvendigvis gøres af indre modsætninger eller dynamikker i den kapitalistiske produktionsmåde.

Samtidig er det indlysende for os alle at lånekapitalen - og dermed hele den finansielle sektor - i vore dages kapitalisme har en så enorm betydning, at det er relevant at spørge om den produktive virksomhedskapital er blevet underordnet den monetære finanskapital. Metodologisk må vi

tænke dette forhold som et sammenstød mellem - og syntese af - to forskellige fremstillingslogikker, hvor den ene udgår fra den kapitalistiske produktionsmåde som sådan, den anden fra penge som sådan.

I Kapitel 35 søger jeg at samle disse tråde i en diskussion af forholdet mellem 'realøkonomi' og 'monetærøkonomi'. Spørgsmålet er om pengene i deres form som finanskapital har løsrevet sig og endegyldigt selvstændiggjort sig i forhold til produktion og behov. Den globale kapitalisme, med dens nye type af økonomiske kriser, har sat dette spørgsmål på dagsordenen.

29.6. Om ordet 'kapital'

I forhold til varen (simpelt bytte) er penge en kompliceret affære, selv om vi i Bog 2 om almen markedsøkonomi kun inddrog funktionerne som målestok, cirkulationsmiddel og (kort) værdiopbevaringsmiddel. Der kunne være uenighed om, hvordan de forskellige funktioner er relateret og specielt om pengenes rolle som koordinator af økonomien, men de forskellige økonomer og skoler er dog nogenlunde enige om, hvad penge er, nemlig sikker bytteværdi.

Anderledes med **kapitalen**. Dette ord tillægges en overflod af betydninger (se Fraser, 1937: 233ff, for en veritabel Odyssé gennem de utallige kapitalbegreber i ældre økonomisk teori). Det skyldes at kapitalteorien bringer en mængde bolde i spil. Vi får skellet mellem reale og monetære fænomener, dermed skellet mellem kapitalen i produktionsprocessen og i udvekslingsprocessen (produktiv kapital versus rente- eller lånekapital). Videre: Er maskinen kapital (realkapital)? er varige forbrugsgoder det også, fordi de afgiver deres ydelse graduelt? Er alle ressourcer (herunder jord og måske arbejdskraft) kapital? Eller er tingen som sådan irrelevant, eftersom kapitalen er bestemt gennem sit formål for den enkelte og/eller sin funktion i systemet? Er kapital essentielt værdi? Hvis ja, da er kapital overalt, også i produktionen, snævert forbundet med penge, men penge i hvilken funktion? som 'Mehrwert heckender Wert'?

Kapitalen har mange aspekter, der kan vægtes og ordnes på mange forskellige måder. Fra existensen af disse mange aspekter slutter Solow at teorien må være pluralistisk, at det altså vil være forkert at udnævne ét aspekt - 'it does not matter which' (1971: 14) - til det centrale. Det finder jeg er at give op på forhånd: Essentialisme eller ej, må opgaven være at få et samlet billede af kapitalfænomenerne; det kræver ordening og ordening indebærer vægtning.

Forskellige skoler er uenige om, hvad der skal inkluderes i kapitalbegrebet. Det er de ofte, fordi de er uenige om hvordan vort økonomiske system er skruet sammen, men det umiddelbare er en ren terminologisk uenighed om hvad ordet 'kapital' skal betyde. Ved teorikritikken er det naturligvis afgørende at isolere den ligegyldige terminologiske uenighed fra den væsentlige teoretiske, hvilket jeg har søgt at gøre ved konsekvent at antage den kritiserede skoles terminologi.

Jeg har selv valgt at kalde såvel penge, der investeres produktivt med henblik på at skaffe profit (dvs. overskud), som penge, der udlånes mod rente, for 'kapital', nemlig hhv. virksomhedskapital og lånekapital. De økonomiske sammenhænge, som jeg søger at analysere, er naturligvis ganske uafhængige af denne sprogbug. Vi kunne have kaldt de to fænomener for 'pegnam', eller måske førstnævnte penge for 'pullimut' og sidstnævnte for 'XYZ', uden at det ville gøre nogen forskel, analytisk set.

Men man kan godt opstille nogle praktiske regler for valg af hensigtsmæssig terminologi:

1) Terminologien skal være 'økonomisk', forstået på den måde at man skal undgå to forskellige ord for det samme. Hvis man kalder en spade for en spade, vil det kun skabe forvirring, hvis man også kalder den noget andet; deraf min indvending mod at betegne 'producerede produktionsmidler' som 'kapital'. En sådan praksis kan videre skabe deciderede fejl, nemlig hvis man dermed forledes til at liste væsensfremmede bestemmelser ind i fænomenet, in casu: at man tillægger de fysiske produktionsmidler sociale karakteristika.

2) Men hvis man har identificeret en særlig spadetype, eller en bestemt økonomisk rolle som spaden kan spille, så er der behov for et nyt ord; det kan fx være at spaden bruges som våben eller at den anvendes med henblik på at skaffe profit. Hvis man nu identificerer en sådan bestemmelse med spaden som sådan, gør man sig til talsmand for en forkert teori: gennem sin terminologi hævder man fejlagtigt, at de nævnte funktioner så at sige vokser ud af spaden, altså er immanente egenskaber ved spaden (existensbestemmelser). Her er der ikke frit valg mht. terminologi.

3) Det er uhensigtsmæssigt at anvende en terminologi, der afviger væsentligt fra den gængse; det ville i praksis skabe alt for megen forvirring. Det taler for at tillægge et omstridt ord en betydning, der så vidt muligt er fællesgods.

Jeg finder at den betydning, som jeg tillægger ordet 'kapital', opfylder

disse kriterier:

Det fælles ved de to nævnte anvendelser af penge er at de udgives med henblik på at forøges, idet forøgelsen betegnes som hhv. profit og rente. Derfor er det berettiget at bruge **samme** ord, 'kapital', om dem begge.

Videre er det klart at et **nyt** ord er påkrævet, eftersom penge nu anvendes med et formål - i en funktion - som ikke er indeholdt i penge som sådan (dvs. som sikker bytteværdi).

Endelig er det ukontroversielt at kalde de to fænomener 'kapital'. Mange økonomer vil være uenige i de følgende analyser og modeller, og mange vil udvide ordets betydning (især til at omfatte 'realkapital'), men den angivne minimalbetydning vil de fleste - eller alle - kunne skrive under på.

29.7. Afslutning

Empirien kan ikke verificere eller falsificere de abstrakte, økonomiteoretiske udsagn i Sektion I. Dette skyldes ikke mindst, at observérbare fænomener uvægerligt er et resultat af både økonomiske og politiske faktorer; enhver pris eller rentefod eller profitrate er nødvendigvis influeret af en stats økonomiske politik eller af internationale organisationers beslutninger. Og her i Bog 3 abstraherer vi i hovedsagen fra den politiske indblanding, bortset fra de juridisk bestemte institutioner.

Imidlertid synes den moderne kapitalisme at nærme sig den idealtypiske, for så vidt som politisk regulering træder i baggrunden til fordel for en blanding af markedsregulering og monopolistisk styring. I de rige lande privatiseres flere og flere sektorer og unddrages dermed statskontrol, samtidig med at den økonomiske politik i stadig højere grad tilpasses markedsbetingelserne. Globalt har den internationale kapital (de multinationale selskaber plus finanskapitalen) intet effektivt politisk modspil.

For så vidt er vi tilbage til Marx's tid, hvor politisk styring heller ikke spillede den store rolle. Nu som da giver den rene kapitalismeanalyse et rimeligt skarpt billede af det faktiske økonomisk-politiske system; det var i mellemperioden, at en sådan analyses gyldighed var mere begrænset.